

Андрій СМІРНОВ

Перший професор філософії Київського університету Орест Новицький - вихованець духовної семінарії в Острозі

Ще донедавна навіть інтелігенція була мало знайома з представниками української філософської думки. Наш пізнавальний арсенал був обмежений іменами Сковороди, Юркевича і, можливо, Колініна. Тоді як лише XIX століття пов'язане з діяльністю таких вчених-філософів, як Лодій, Авсенєв, Гогоцький, Ліницький, Скворцов, Шад, Рижський, Козлов, Лесевич тощо. Серед цієї плеяди особливе місце посідає перший професор філософії Київського університету Орест Маркович Новицький. Визнаний в наукових колах як безперечно талановитий вчений-філософ і охарактеризований сучасниками, як «лучший и даровитейший профессор того и последующего времени; равного ему по совокупности всех качеств блестящего профессора мы не можем указать за все 50-летнее существование университета...»¹, Новицький залишається майже невідомим для громадськості Острога. Навіть книга «600 імен в історії Великої Волині» П. З. Андрухова згадує вченого лише як уродженця Волині², забуваючи, що Орест Маркович - вихованець Волинської духовної семінарії, що до 1825 року знаходилася в Острозі.

Народився О. М. Новицький 15 січня 1806 р. в с. Пилипи (нині Чуднівський р-н Житомирської обл.) у родині волинсько-святченника шляхетського походження. Початкову освіту отримав у батька, який для свого часу був досить освіченою і начитаною людиною. Потім Орест навчався в Острозькому духовному училищі, Волинській духовній семінарії, яку закінчив 1827 року, за свідченням М. Теодоровича, серед випускників першого розряду під №1³. Під час його навчання ректорами семінарії були архімандрит Мелетій, ієромонах Павло і архімандрит Флавіан (Філіп Тихвинський). Останній до ректорства був інспектором і вчителем філософії та єврейської мови. Пізніше Флавіан був керуючим Дерманським монастирем, ректором Тифліської духовної семінарії. Математику і грецьку мову викладав кандидат Никифор Пахалович. Певний час інспектором був магістр, протоієрей Афанасій Лукич Лотоцький (архімандрит Амвросій) - майбутній намісник Почаївської лаври, відомий церковний історик. Він був однокурсником старшого брата Ореста - Феофіла Новицького - першого кафедрального протоієрея Варшавського собору і першого наглядча Варшавського духовного училища. З 1848 р. Лотоцький став ключарем цього собору. Варто зазначити, що першим варшавським православним архієреєм в той час був найвидатніший учень Волинської духовної семінарії Антоній (Рафальський), в майбутньому митрополит Новгородський і Санкт-Петербурзький, член Св. Синоду. Додамо, що випускниками семінарії в Острозі були також брати Новицького Наркис (1813 р.) - кафедральний протоієрей в м. Житомирі, та Іларій (1823 р.), який закінчив Київську духовну академію молодшим кандидатом.

Як стверджують сухі рядки офіційної характеристики, Орест Новицький був «способностей отлично хороших, при-

лежання неослабного, успехов отлично хороших, поведения отлично хорошего»⁴. На процес формування світоглядних та філософських переконань Новицького під час навчання в Острозі не могли не вплинути невмирущий дух славетної Острозької академії та її науково-освітнього гуртка, історико-культурна аура міста і його релігійно-філософські традиції, репрезентовані такими відомими діячами, як Герасим і Мелетій Смотрицькі, К. Лукаріс, З. Копистенський, В. Суразький, Я. Лятош, К. Сакович, Д. Наливайко, Клірик Острозький, Л. Зизаній-Тустановський, Є. Плетенецький, І. Вишенський, Христофор Філапет тощо.

Після закінчення семінарії О. Новицький був призначений у Київську духовну академію, яку успішно закінчив 1831 року одним із перших зі ступенем магістра богослов'я. Протягом певного часу він викладав у Переяславській семінарії, а з 1834 р. став бакалавром філософії Київської духовної академії. У 1834 р. Новицький був запрошений у званні ад'юнкта до читання лекцій з філософії студентам 1 курсу щойно відкритого Київського університету, де з 1 серпня 1835 р. залишився в якості екстраординарного, а з 1837 – ординарного професора філософії.

На цей період життя вченого припадає апогей його діяльності як талановитого філософа, психолога. Сучасники відзначали високі моральні та професійні якості О. Новицького, величезну працездатність і відданість своїй справі; студенти із захопленням відвідували лекції професора. Він перший почав викладати історію античної філософії російською мовою, а не латиною. Професор неодноразово обирався на посаду декана філософського факультету (1838-1839, 1840-1841, 1845-1850), водночас виконуючи функції офіційного цензора іноземних видань (1837-1869)⁵.

В розпалі своєї науково-освітньої кар'єри Новицький був змушений припинити студії з філософії, оскільки в 1850 р. з політичних мотивів у Російській імперії були закриті філософські кафедри при всіх університетах. Щоб забезпечити сім'ю, Орест Маркович перейшов на канцелярську роботу і став цензором київського цензурного комітету, в якому працював до 1869 р., і пішов з життя в ранзі дійсного статського радника 4 червня 1884 року. Смерть колишнього професора викликала широкий резонанс серед громадськості, про що можна зробити висновок, аналізуючи некрологи у «Київской старине», «Київских епархиальных ведомостях» та «Волынских епархиальных ведомостях».

З огляду на те, що період викладання філософії був недовготривалим, але напруженим, наукова спадщина вченого порівняно невелика. Першою друкованою працею Новицького було історико-критичне дослідження про секту духоборів, написане ще на студентській лаві. Надрукована у 1832 р. (2-ге видання: 1882 р.) на честь Київської духовної академії, праця привернула до себе увагу вчених і самих духоборів. Різноманітне, невиразне вчення сектантів тут вибудоване в струнку доктринальну систему і викладене у певній науково-богословській формі. Духобори побачили в дисертації Новицького ніби навмисне укладений для них катехізис.

Орест Маркович є також автором статей з філософії, підручників з психології, логіки та широкомасштабної, за задумом, історії філософії у зв'язку із розвитком релігійних вірувань⁶, яка, на жаль, не була завершена.

Філософ високого професійного рівня, Новицький за умов негативного ставлення до філософії в Російській імперії не тільки виступив на її захист, а й, враховуючи новітні досягнення світової філософської думки того часу, одним із перших почав прокладати шлях історизму німецької класичної філософії, зробив спробу по-новому підійти до осмислення її предмета, завдань і тенденцій розвитку⁷. І не випадково Г. Шпет назвав професорську промову Новицького в університеті 15 липня («Об упреках, делаемых философии...») першим філософським твором, написаним із суто філософським смаком, відчуттям завдань філософії як свого роду єдиного і незамінного виду культурної творчості⁸.

Останньою літературною працею О. Новицького була детальна автобіографія, написана на замовлення Київського університету у зв'язку із підготовкою ювілейних урочистостей до 50-річчя університету, і опублікована в Біографічному словнику Іконнікова (К., 1884).

Цікаво зазначити, що філософ став прототипом ге-

роя роману І. Нечуя-Левицького «Хмари» – професора Дашковича.

Завдяки «Енциклопедії українознавства» стало відомо, що внук вченого Віктор Новицький (1884 – ?), київський історик-правник і архівіст, був репресований більшовиками у 1933 і засланий у 1938 році. Його подальша доля невідома⁹.

Отже, ім'я Ореста Марковича Новицького, навіки закарбоване на скрижалях історії української філософії, повинне зайняти належне місце в історії м. Острога та його навчальних закладів.

Примітки

1. Орест Маркович Новицкий (Некролог) // Киевская старина. - 1884. - Т. IX. - С. 550.
2. Андрухов П. 600 імен в історії Великої Волині. - Острог, 1993. - С. 54.
3. Теодорович Н. Волынская духовная семинария. - Почаев, 1901. - С. 381.
4. Там само.
5. Novitsky, Orest // Encyclopedia of Ukraine. - Toronto - Buffalo - London, 1993. - Т. III. - Р. 633.
6. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований. - К., 1860 - 1861. - Ч. I - IV.
7. Огородник І., Русин Н. Українська філософія в іменах / За ред. М.Тарасенка. - К., 1997. - С. 199.
8. Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии // Сочинения. - М., 1989. - С. 204.
9. Новицкий Виктор // Энциклопедия Украинызнавства. - Р.; N.Y., 1966. - Т. 5. - С. 1784.

Петро КУШНІРУК

Архів управління освіти як джерело вивчення історії шкіл міста і району

Далекий 1944 рік увійшов в історію краю як рік докорінного зламу в свідомості сотень острожан та жителів району. Це був рік остаточного вигнання окупантів із Острозької землі. На теренах району проходили складні суспільні процеси, однак перед новою владою стояли не менш складні проблеми налагодження роботи освітніх закладів у всіх населених пунктах і залучення до навчання дітей шкільного віку. Новий режим саме в шкільництві вбачав найкращі можливості прискореної радянзації краю. Архів районного відділу освіти дає чітке уявлення про тенденції, які стали визначальними і провідними на тривалий період – від лютого 1944 р. і аж до серпня 1991 р. За вказані роки (радянська доба) нагромадився значний матеріал, за яким можна простежити не одну людську долю, підняти із глибини часу вичерпні дані про тих, хто своєю працею, розумом і самопожертвою навчав і виховував, давав путівку в життя не одному поколінню острожан.

Матеріали, що збереглися в райвно умовно можна поділити на три групи:

1. Книги наказів про прийняття на роботу, переміщення, відрадження, звільнення і т.п.

2. Відомості про заробітну плату, відписаних рукою, часто на випадковому папері в 40-х, до комп'ютерного набору в 90-х.

3. Особові справи працівників шкіл (вчителі, директори), які вийшли на пенсію або розраховались і виїхали за межі району. Таких справ на даний момент більш 2,5 тис.

Розвиток шкільництва в районі та місті – малодосліджена сторінка у розвитку краєзнавства, саме цей, мало кому відомий архів, проливає світло на дослідження проблематики розвитку освіти від лютого місяця 1944 року. Саме в лютому - березні 1944 р., в перші місяці після звільнення Острожчини від окупації, в районі пройшов організуючий період становлення школи нового, радянського зразка. Збереглися відомості про тих людей, хто своєю працею, а інколи життям започатковував навчання дітей, обпалених війною, в найвіддаленіших селах району.